

ДОЖИЛАСЯ УКРАЇНА...

Народна творчість часів голодомору
і колективізації на Україні

Зібрав і прокоментував
Ігор БУГАЄВИЧ

Київ
«Український письменник»
1993

Голокост... Навіть і в той смертельний час український народ не згубив притаманних йому гумору, іронії, сарказму: він сміявся над своїми мучителями, таврував сталінських злочинців гострим словом: «Ні корови, ні свині — тільки Сталін на стіні. Ще й показує рукою, куди йти за кропивою».

Це унікальне видання містить народні співомовки, приказки і прислів'я, які збереглися як найправдивіші свідчення про голод 1933 року.

Редактор Л. В. Голота

Д 4702640205-004
223-93 БЗ. 24-7-92

ISBN 5-333-01195-8

© Бугаєвич І. В., упорядкування, перед-
мова, коментарі, 1993
© Мовчан П. М., післямова, 1993

ДОЖИЛАСЯ УКРАЇНА...

Голокост... Страхітливий то був час: заради «соціалістичного вибору», нав'язаного народу більшовиками, вимирали цілі села, люди їли людей.

Схема маячної ленінської ідеї кооперування селянства була гранично примітивна: тероризувати хліборобів розкуркуленням, депортувати значну частину населення в Сибір, у решти відібрати до зернини хліб, створити голод і загнати народ в сози на баланду...

А у созі при дорозі
Роздають макуху,
Хочеш жити — йди до созу,
Бо впадеш без духу!—

співав тоді кобзар *Є. К. Мовчан*.

Але й у той страшний, трагічний час наш український народ не загубив притаманні йому гумор, іронію, сарказм: він сміявся над сталінськими мерзотниками, над новітнім Чингісханом — Сталіним-Джугашвілі.

Народний сміх крізь криваві сльози (як це часто траплялося в його історії), був єдиною зброєю українців, нащадків тих козаків, що вміли сміятися над своїми ворогами навіть будучи посаженими на палю чи зачепленими гаком під ребро...

Від великого голоду на Україні минає шістьдесят літ. Невблаганний час поглинає все, але не може він поглинути пам'ять народу — його фольклор. Майже шістьдесят років голодомор 30-х років замовчувався і за його прилюдну згадку людей карали. Нарешті ми можемо почути і розповісти всю правду, але покоління, яке було свідком і жертвою голоду, потроху покидає світ. І все ж, досягши свого надвечір'я, відтворює для нас той фольклор, що протягом останніх шістьдесяти літ зберігався в пам'яті людей, які пережили ту трагедію.

Частину з наведених тут співанок я запам'ятав від парубків та дівчат в Диканьці на Полтавщині, де пережив голодомор. Пізніше я їх збирав від різних людей та виписував із літературних джерел, деякі почув зовсім недавно.

Співанки — найоперативніша пісенна форма фольклору. Вони лаконічні, точні, злободенні. Сприймаються яскравіше, ніж агітаційні гасла, і породжують безпосередні емоції: сміх, гнів, іронію, отже, дошкульно поціляють в тих, хто заподіяв зло. А ще запам'ятовуються відразу, бо співаються речитативом, дохідливо і просто.

Фольклор про голод можна умовно розділити на такі частини: розкуркулення, праця в перших колгоспах — тсозах, або, як називали їх — созах (Товариства спільного обробітку землі), власне, голод. Форма: співанки, кобзарські і лірницькі твори, травестії популярних пісень, двовірші, прислів'я та приказки.

Саме в такій послідовності і подано їх у збірнику. Кожна із співанок, що увійшли до цього видання, — свідчення і оцінка, які дав наш народ голодосту початку 30-х років. Вони промовисті і особливих коментарів не потребують. Але одна головна проблема вимагає пояснення: як і чому ця всенародна трагедія могла взагалі статися, які причини її спровокували?

Наша молодь інколи ставить запитання: «Що ж тоді за народ був, йшов на заклання, як бичок, і до того ж співав осанну своїм катом?!»

Ні, опір голодомору був і немалий. Свідчення про це є у книзі-меморіалі «33-й: Голод» (К., «Рад. письменник», 1991), які ми тут цитуємо.

Так Л. В. Голубева із Ніжина згадує: «У 1933 році голод був у самому розпалі. У Вертіївці та Дрімайлівці (Чернігівщина. — І. Б.) селяни об'єднуються в загони і вбивають хлібозаготівельників. Для придушення цього руху Ніжинське ДПУ було змушене послати озброєні підрозділи» (с. 530).

Учасник пограбування селян А. П. Андрієвський зазначає: «В 1933 році я їздив на хлібозаготівлі в село Сидорівку Ніжинського району. Одного разу місцеві жителі обстріляли нас, і надалі ми кожної ночі ночували в різних хатах, боячись, щоб нас не вбили» (с. 530).

В багатьох місцевостях відбувалися масові виступи жіноцтва. Так на Хмельниччині (тоді Проскурівщині) «По селах жінки згуртовувалися у великі гуртки, озброювалися кийками, коцюбами і йшли натовпом на колгоспні двори, де відкривали конюшні, комори, випускали скотину. Начальство і весь актив розбігалися в різні боки. Хто попадав юрбі у руки, тих зачиняли в погребі. В кожному селі були свої жінки-верховоди. В Қоханівці верховодили Горпина і Мотря, а в сусідньому селі Титькові — Олімпа та Василина... Для придушення цих «волинок» були спеціальні загони» (с. 81).

Коли окремі члени партії висловлювали думку про нереальність і завищення плану хлібоздачі, їх виключали з партії з наступними репресивними наслідками. Так на Донеччині в селі Темрюк-Український така доля спіткала секретаря партосередку І. Г. Черненко, так було і з головою РСІ І. Я. Каїрою. За сумніви відносно можливості виконати план хлібоздачі був виключений з партії офіцер Непейн, який у складі 80-ї стрілецької дивізії брав участь в хлібозаготівлі. Йому пришили «правоопортуністичний ухил» (с. 219).

Селяни ховали хліб у землю, продавали чи різали худобу, щоб її

не усупільнили. Таємно вигрібали із колгоспних кагатів овочі, по ночах стригли колоски на колгоспних ланах.

Ще однією формою опору були масові втечі селян у міста, на Дніпробуд, ХТЗ, Донбас, а також за межі України, в інші республіки і навіть за кордон — в Румунію і Польщу. Останнє засвідчив класик нашої літератури Василь Стефаник (див. «33-й: Голод», с. 575 — 576).

Але голод — то такий фізіологічний феномен, який нищить нормальну психіку, гасить емоції і волю до боротьби. В багатьох споминах жертв голоду (наприклад, у Книзі-меморіалі «33-й: Голод») засвідчується, що тривале голодування призводить до апатії і деморалізації людської свідомості, відбирає сили для боротьби. Голод призводив до божевілья і канібалізму. Дистрофія нищила розум, свідомість людей, перетворювала їх в тварин. За таких умов фізичний опір ставав неможливим. Голод руйнував громадські і суспільні зв'язки, кожний голодуючий думає лише про те, як би врятуватися від смерті, і тому масові виступи з протестом майже не мали місця. А з окремими непокірними протестантами влада легко справлялася.

Саме на це і розраховували сталінські кати. Слабкій, безсиленій масі голодних людей вони протиставили своїх озброєних, здорових, сильних і ситих, але вкрай аморальних активістів-буксирників, які були готові на будь-яке беззаконня. І в цьому полягав диявольський розрахунок Сталіна і його злочинних поплічників на безкарність своїх антилюдських дій.

З іншого боку, кривава громадянська війна (від колективізації її відділяло менше десяти років) вирвала з України кращу національно свідому частину українського народу, були також придушені інші партії (наприклад, партія боротьбистів). Рештки української радикальної інтелігенції були репресовані. Згадаймо процеси 30-х років. Отже, наш народ залишився без провідників і будь-якого соціального захисту і вимушений був стати віч-на-віч з тоталітарним режимом.

Не можна забувати і про те, що голод був організований більшовиками виключно на Україні і в місцевостях, заселених українцями: на Кубані і в Поволжі. Інші народи Союзу не голодували. І це забезпечувало тили Сталіна.

Яка ж була причина організації голоду саме на Україні?

В той час вона була єдиною житницею більшовицької імперії. На будівництво «соціалізму» потрібні були кошти (на Дніпробуд, ХТЗ та ін.) та дармова робоча сила, покірна і невибаглива, як худоба. Отже, треба було пограбувати найбагатшу республіку, демо-реалізувати її населення, перетворити його в покірного раба партії. Україна в революцію і громадянську війну проявила високий дух волелюбства і довго чинила опір більшовикам. Вищим виявом того

свободолюбства була селянська революція під проводом Нестора Івановича Махна, яка точилася майже п'ять років і добре дошкулила Леніну і Лейбі Бронштейну. З більшовицькими ордами боролось військо Центральної Ради, Гетьманату, Директорії. А скільки було масових партизанських селянських виступів (поіменованих більшовиками «бандитизмом») проти нової влади, що тривали на Україні ледве не до 1925 року?!

Цей дух волелюбства, протесту і опору більшовикам потрібно було будь-що викоринити. Знищити дощенту, сплюндрувати Україну, зламати її волю.

Час для удару по Україні був вибраний цілком своєчасно. Непсприятливий відбудові сільськогосподарського виробництва, приніс слякитакій добробут, який приспав пильність селянства. Населення не сприймало всерйоз ленінсько-сталінський план кооперування села, воно забуло про нього чи й зовсім не знало його. Але не забув про нього Сталін і його поплічники. Тому колективізація виявилася для українського селянства підступною дією більшовиків, заклики про неї пролунали як грім серед ясного неба. Село відразу було здеморалізовано, опір його не набув масових форм і був швидко подавлений гігантською репресивною машиною, створеною більшовиками. Масове розкуркулення всіх неслухняних і депортація на Соловки чи в Сибір, драконівські закони, несправедливі суди — все це пригнічувало до краю, і в таких умовах тотального страху з населенням можна було витворяти що завгодно, чого й домагалися недовчені годіванці марксистської бурси. А осанну Сталіну дійсно співали. Але хто співав? Партпаратники і їх «буксири», що їли більшовицький хліб, вириваючи його з рота вмираючих з голоду селян. Та ще купка переляканої інтелігенції — під дулами наганів і привидами Соловків...

Не спроможні здолати людодержерську машину, люди вдалися до слова, саме народна творчість виявила ту могутню хвилю опору, з якою було марно змагатися більшовицьким катам. Їх агенти вилулювали окремих виконавців фольклору, але не в змозі були замкнути уста всьому народові, аби змусити його замовкнути, їде влучне слово не тільки проголошувало правду про голокост, але й завжди закарбувало й зберегло свідчення, які дійшли до наших днів. Народна творчість — це та сила, що навечно прикувала більшовиків до ганебного стовпа історії.

Це був справедливий народний суд над тими, через кого кожного п'ятого жителя України забрав голодомор. І нині слово тих людей, ними складений фольклор, як невмирущий птах Фенікс, воскрес із попелу забуття і стукає в наші серця голосом сумління, честі, співчуття.

Ігор БУГАЄВИЧ.

І. РОЗКУРКУЛЕННЯ

1. Ой Соловки, Соловки,
Далека дорога,
Серце мліє, болять груди,
На душі тривога...

Розкуркулювали не лише заможних господарів, а й бідняків, які не йшли до созу, не могли сплатити податку чи протестували проти насильницьких дій і були невгодні буксирникам-посіпакам:

2. Одна лата, два кулі —
Записало в куркулі,
Описало всі горшки
І загнало в Соловки.

3. Мати в созі, батько в созі,
Діти плачуть по дорозі,
Нема хліба, нема сала,
Тільки кіно та вистава,
А на хаті один куль,
Та й то кажуть, що куркуль.

4. Тато в созі, мама в созі,
У нас хата стоїть з лоззя,
А на хаті один куль —
А всі кричать, що куркуль.

5. Хотіли стать хазяями
При совіцькій владі,
Як залишимося живими,
То будемо раді.

Кілька співанок мають заспів «Ой яблучко», певно, взятий з махновських частівок недалекої громадянської війни, але вже про розкуркулення:

6. Ой яблучко наливається,
А комунська власть наживається.
Ой яблучко українське,
А їсть тебе рило свинське.

7. Ой яблучко, в революцію —
Клади жито на лопату в контрибуцію.
Ой яблучко, що за нація —
Надоїла куркулям конфіскація.

Діти «по-новому» колядували під багатшими хатами «куркулів» — такий був наслідок комуністичного виховання в школі:

8. Колядниця, колядниця,
У вас з медом паляниця,
А у нас сухарі —
Стережіться, куркулі.

9. Як не дасте пирога,
Візьму вола за рога
І викручу правий ріг,
Буду в ріг трубити —
Вам, куркулям, не жити.

10. Щедрик-ведрик.
Обжерся Петрик,
Петриха голосе —
Жменями виносе. Добривечір!

Сам я так «щедрував» у Диканьці під хатами заможніших господарів, які після такої «щедрівки», звичайно ж, нічого не виносили.

11. Ой яблучко, на чотирі часті —
Нема хліба на Україні
При совітській власті.

12. Батько в созі, мати в созі,
Діти плачуть по дорозі,
Приїхало ГПУ,
Гонить людей в кропиву...

13. Батько в созі, мати в созі,
Діти лазять по дорозі,
Іхало ГПУ,
Повкидало в кропиву.

II. ПРАЦЯ В ПЕРШИХ СОЗАХ-КОЛГОСПАХ

14. У колгоспі добре жить —
Десять робить, сто лежить,
А як голод припече,
То і десять утече.

15. Индуси* пасуть гуси,
А созівці — бугая,
Индуси їдять гуси,
А созівці — журавля.

16. Свині нині не кричать,
Не реве худоба —
Викинь зуби на полицю
Та лягай до гроба.

17. Був господарем при непі,
А у созі, як в халепі:

* Индусами тоді називали селян-індивідуальників, що не писалися до созу.

Хто як хоче поганяє,
Бо за дурня тебе має.

18. Як мав землю я свою,
Стривав в полі я зорю,
Нині сплю я до тих пір,
Доки збудить бригадир.
Чи роби, чи сиди —
Соз не дасть тобі їди.

19. Сидить дід на стерні
Та штани латає,
Стерня його ззаду коле,
А він колгосп лає:
— Проробив дванадцять день,
Записало трудовень.

20. Мала баба одну козу
І ту віддала колхозу,
Сіла собі при столі
І рахує трудодні.

21. Сидить баба в бур'яні
Та рахує трудодні.
Врахувала триста день:
— Дайте хліба хоч на день.

22. Ціле лігечко робила,
Кіло гречки заробила,
Кіло гречки, два ячменю,
Та й журюся, де я змелю.

23. Питалася баба діда:
— Чи дадуть в колгоспі хліба?
— Дадуть хліба ще й коржа,
Будем їсти без ножа.

24. Сидить баба на мосту,
Чухає коросту:
В тридцять третьому году
Не буде колгоспу.

25. Пийте воду, їжте січку —
Виконуйте п'ятирічку!
Пусте пузо, штани в клітку —
Виконуйте п'ятилітку!

26. Батько в созі, мати в созі,
Діти ходять по дорозі,
З черепочка воду п'ють,
Молоточком воші б'ють.

Дві наступні співанки свідчать про великий падіж коней в созах від безкормиці. Інколи на здохлих конях знаходили папірці з таким текстом:

27. Упала тут та лежу,
Дожидаю фуражу.
Хто нами керує,
Хай в зад поцілує.

28. Здохла чи вмерла,
Копитами небо підперла,
Масло, пшеницю
Вивезли за границю,
Ячміль та овес —
Згноїв МТС,
Не дивуйтесь, добрі люди,
Завтра й з вами таке буде.

Багато «викачаного» зерна гнило в непристосованих зерносковищах — церквах, в буртах під небом — від дощів. Траплялися випадки підпалів.

III. КАРТИНИ ГОЛОДУ

29. Чом село так лементує?
То буксир в нім хазяїнує:
У людей хліб забирає —
Хай село все вмирає.

30. Чечевицю і горох,
І картоплю, й буряки —
Все беруть буксирники,
Хай здихають мужики.

Буксирники — бандоформування з активістів-сілярдчиків, яке часто складалося з декласованих елементів: ледарів, п'яниць, крадіїв тощо. В фашистську окупацію багато з них пішло служити поліцаями.

31. Батько в созі, мати в созі,
Діти плачуть по дорозі,
Нема хліба, нема сала,
Бо місцева власть забрала.

32. Батько в созі, мати в созі,
Діти пухнуть по дорозі —
Нема хліба, нема сала,
Контракція* забрала.

33. Батько в созі, мати в созі,
Діти плачуть по дорозі,
Мишей мелють і товчуть —
Макорженики печуть.

* Контракція — примусовий продаж за копійки збіжжя і худоби в рахунок податку.

Наступні дві співанки засвідчують факти канібалізму. Збожеволілі з голоду батьки їли своїх дітей і померлих родичів. Як правило, такі люди не виживали. Інколи їх засуджували на кілька років ув'язнення, а дійсні винуватці голоду жирували, вимітаючи в селян останню зернину. У споминах очевидців і жертв голодомору згадується, що на базарах в той час інколи продавався холодець з чоловічини.

34. Не шукайте домовину —
Батько з'їв свою дитину.
З бичем ходить бригадир —
Заганяє на Сибір.

35. Голод, холод в нашій хаті,
Ніщо їсти, ніде спати,
Наш сусід уже здурів
І дітей своїх поїв.

36. Де буксир господарює,
Все село почує:
Там і крики, і плачі,
І виття собачі.

Довелося згадати добрим словом і старих панів. Кочубеї — колишні власники Диканьки, де записана співанка:

37. Ой за князів Кочубеїв
Хліба вистачало,
А як прийшли безштаники,
То його не стало.

В голодні роки важливе місце в житті села займали ручні млини — жорна. В державних млинах молоти було нічого, а як і було, то потрібний був письмовий дозвіл сілярди. Приватні вітряки, якими славилася Україна, розібрали чи просто спалили. Тоді з'явилися підпільні жорна, які сільська влада нищила, якщо не був виконаний план заготівлі (а він ніколи не виконувався). На жорнах мололи, крім збіжжя, також жолуді, липову суху кору тощо. Люди бралися за дубець і крутиди верхній камінь: тонесенька цівка мелива сипалася у підставку. Так діяли ще первісні люди, — історія повертала назад... Не дивно, що жорна знайшли своє місце в фольклорі того часу. Вживання в співанках зменшувального суфікса в римованих іменниках підкреслює їх іронію і гумор:

38. Ой ви жорна мої,
Щебетушечки,
Мелить з кори борошенце
На пампушечки.

Коли голод не давав дітям заснути, вони примовляли (часто помираючи уві сні):

39. Нехай кишки воркотять —
Вони їсти хотять.
Чого ж очки не сплять,
Вони ж їсти не хотять.

В співанках траплялось зворушливе звернення до великого нашого захисника:

40. Встань, Тарасе, з домовини,
Глянь на горе України —
Пухнуть люди, мруть-конають,
Через сози погибають.

В трагічний час голодомору великий Кобзар був зі своїм народом. Тому київська художниця О. Б. Сахновська залишила нам промовистий твір на цю тему. Вона виконала гравюру на дереві в часи голодомору, зобразила вивіз збіжжя під прапором, розпач і тугу селян, голодного діда-жебрака, засохле дерево і вітряк, який обминає хлібна валка. І під цією кричущою символікою умістила портрет Кобзаря, який, стиснувши кулаки, у тяжкій і сумній задумі схилив голову перед народним лихом.

ІV. АНТИПАРТІЙНИЙ ФОЛЬКЛОР

41. А у нашому колгоспі
Подохлого мерина
Три неділі люди їли,
Поминали Леніна.

42. Устань, Ленін, подивися,
До чого ми дожилися:
Клуня раком, хата боком,
І коняка з одним оком,
І корова без хвоста,
І комора пуста,
Ні овечки, ні свині —
Тільки Сталін на стіні.

43. Устань, Ленін, подивися,
До чого ми дожилися:
Клуня раком, хата боком,
Кінь в колгоспі з одним оком,
Ні корови, ні свині —
Тільки Сталін на стіні.

44. Ленін Сталіну сказав:
— По мені наказуй:
Хліба дуже не давай,
М'яса не показуй.

45. Сталін Троцькому сказав:
— Я мішок муки дістав.
Мені чурек, тобі маца,
Ламца-дріца-гоп-ца-ца!

46. Встань, Володя, подивися,
До чого ми дожилися:
Нема хліба, нема кики*,
Тільки танці та музики.

47. Ні корови, ні свині,
Тільки Ленін на стіні,
Ще й покаже рукою,
Куди йти за кропивою.

48. Висить Сталін на стіні,
Посміхається мені,
Ще й покаже рукою,
Куди їхать за мукою:
Чи в Ромни, чи в Сенчу?
Краще в ступі потовчу!..

49. Нема хліба, нема моні,
А ми плескаєм в долоні.
Встань-но, Ленін, подивися,
Як колгоспи розжилися:
Гарба раком, трактор боком
І кобила з одним боком.

50. Іде Сталін на тарані,
Дві сельодки у кармані,
Цибулиной поганяє,
Америку доганяє.
А на хаті серп і молот,
А у хаті смерть і голод.

51. Устань, Ленін, подивися,
До чого ми дожилися:
Ловим миші та товчем —
Лемшаники печем.

52. Крупська грає на гармошці,
Сталін жарє гопака,
Дожилася Україна —
Піо сто грам на їдока.

53. Ой спасибі Іллічу,
Що я хліба не печу.
Треба Сталіна просити,
Щоб нічого не варити.

54. Батьку Сталін, подивися,
Як ми в созі розжилися:
Хата раком, клуня боком,
Трое коней з одним оком.

* М'яса (дитяче).

А на хаті серп і молот,
А у хаті смерть і голод,
Ні корови, ні свині
Тільки Сталін на стіні,
Ще й показує рукою,
Куди йти за лободою.

55. Нема хліба, нема кики,
Тільки кіно та музики.
Ми голодні і сумні,
Тільки Сталін на стіні.

56. Сидить Сталін на престолі
Та на скрипці грає,
На Україну хлібородну
Скоса поглядає.
Ой скрипочка горіхова,
А смичок із рути,
Як заграє вказівоньки,
На Україні чути.
Ой грав Сталін,
Ой грав Сталін,
Став перебирати:
Так обдерли Україну,
Що аж ребра знати.
Ой грав Сталін,
Ой грав Сталін,
Аж струни порвались.
На Україні люди вмерли,
Деякі остались...

57. Ленін землю обіцяв,
Сталін й нашу відібрав.
Ленін волю обіцяв,
Сталін в сози всіх загнав.

58. Коли б Ленін з нами жив,
Він би всіх нас захистив:
«Жить одноосібно —
Значить жити бідно»*.

В голодні роки діяли продовольчі магазини «Торгсина» — торгівля з іноземцями. В них видурювали золоті і срібні речі за борошно і крупу. Такого нахабства ще світ не бачив — видавати помираючих з голоду своїх громадян за іноземців (до речі, останніх тоді і на поріг не пускали).

59. Що ви чули про «Торгсина»
І що значить той зворот?
«Товариші, революція гине,
Сталін істребля народ!»

* Переспів слів агітатора.

60. Не дивуйся, братан,
Що ми комуністи,—
Мужики нароблять хліба,
А ми будем їсти.

61. Комуністи на Україну
Несуть чорну хмару —
Безневинним хліборобам
Голод — люту кару.

62. Ой Постишев, вражий сину,
Всохли б тобі руки,
Як ти віддав Україну
На голодні муки.

Згадували в той час і про ватажка селянської революції на Україні Нестора Івановича Махна як про захисника селянства. Тоді ще не забулися слова махновських пропагандистів, що всяка влада лише грабує селян і нічого доброго їм не дає: по селах інколи комуністів називали комуністими.

63. Встав би батько Махно —
Не дав комуністим
Хліб мужицький відбирати
І в комуні їсти.

Партноменклатура і тоді, і потім жила за гаслом: «Все для себе, нічого для народу!». Вона не голодувала разом з народом, бо отримувала розкішні, як на ті часи, продовольчі пайки. І це було відбито у фольклорі:

64.— Куди йдеш, куди йдеш,
Куди шкандибаєш?
— У райком за пайком,
Хіба ти не знаєш?!

Навіть буксирники, які формувалися із декласованих елементів і фактично були безпосередніми виконавцями волі партії, при грабунках забирали собі частину нагробованого. Про це засвідчує співанка, перероблена з народної пісні «У Пилипа цвіте липа».

65. Ой не піду за Пилипа,
Піду за «буксир»,
Бо у нього повно хліба
І масла, і сира.

Як видно із цього розділу, найбільше співанок було складено про більшовицьких вождів і партноменклатуру. І це зовсім не випадково — народ вбачав у них своїх головних ворогів, винуватців великої народної трагедії.

У. КОБЗАРСЬКІ ТА ЛІРНИЦЬКІ ТВОРИ

Центральне і головне місце в цьому розділі займає «Дума про голод» визначного кобзаря Єгора Хомича Мовчана. Зупинюся на історії її запису.

З Єгором Хомичем я заприятелював ще з того часу, коли він жив у своєму рідному селі Великій Писарівці на Сумщині. Коли ж він замешкав у Пущі-Водиці в будинку перестарілого актора, я щоразу, відвідуючи Київ, був у старого кобзаря.

В липні 1967 року, за рік до смерті, Єгор Хомич разом зі мною та І. М. Ільченком вперше і востаннє побував на Тарасовій горі*.

Тоді ж кобзар побував з нами в селі Половецькому на Черкащині, де в Шевченківських краях дав великий концерт для селян. —

Пізно восени того ж року я гостював у Єгора Хомича. Ми сиділи у його невеликій кімнаті на першому поверсі, тут же пополуднували з чаркою, і старий взяв у руки кобзу. Відіграв він «Життя старе України» та «Було колись на Україні», а потім несподівано промовив:

— І це ще не вся наша історія. Була ще й інша. Ось послушайте.

І він стиха заграє і заспіває тужну думу про голод на Україні 1932—33 років. Я похапцем почав записувати текст на аркуші зошита. Проспівавши початок, кобзар раптом замовк.

— Мабуть, не треба далі, коли б хто чужий не почув...

Я почав його умовляти, і нарешті він проспівав думу до кінця. Коли я дописував скорочені слова, Єгор Хомич прислухався і промовив:

— Ви записуєте?! Не треба того робити. Біда мені була з цією думою. У Харкові на базарі. Як заграє її, то мене якийсь агент ухопив за руку і почав тягти у міліцію. Спасибі, люди відбили — вони засперечалися з агентом, а хтось видер мене з його рук і швидко потяг з базару у город. Потім співав по селах у хатах, там свої не видадуть. Плакали жінки, слухаючи думу, бо в ній була свята правда. Прошу вас, доки я живий, не показувати нікому цю думу.

Час дійсно був непевний, починався застій, викриття сталінщини припинилося, сяка-така хрущовська відли-

га закінчилася, і можна було чекати гіршого. На згадку про великий голод тридцятих років в Україні було накладено політичне табу, наявність його відкидалася і ретельно замовчувалася. Зрозуміло, що кобзар мав осторогу відносно розголосу його думи. Але, дякуючи щасливій долі, приязні і довірі, твір цей був збережений. З того часу пройшло понад чверть століття, і «Дума про голод» була опублікована в багатьох газетах і журналах (навіть у варшавському «Нашому слові», 2. IV. 89).

Серед фольклору про голодомор 1932—33 років ця дума посіла важливе місце як свідчення визначного українського співця про лихоліття, біду і горе, пережиті нашим народом. За своїм змістом дума відзначається історичною вірогідністю описуваних подій, вірною трактовкою причин і наслідків голоду, і тим самим вона гостро викриває суть політики «великого голови» в період колективізації — як вона відбилася в пам'яті народу. Твір цей — за своїми літературними якостями — безпосередній, іронічний і гнівний — треба віднести до кращих зразків народної творчості.

Як відомо, кобзарі здавна захищали народ, обстоювали його інтереси і прагнення. «Дума про голод» яскраво ілюструє цю суть кобзарства і промовисто свідчить про те, як кобзарі ставали в оборону народу в трагічні часи його історії.

Певно, ця дума є першим (і, мабуть, останнім) зразком кобзарської творчості на дану тему, закінченої форми і в значному обсязі. Інших творів подібного кшталту в українській фольклористиці поки що не виявлено.

66. КОБЗАРСЬКА ДУМА ПРО ГОЛОД

Послушайте, добрі люди,
Від краю до краю —
Як жилося і живеться,
Про все вам згадаю.
Як люди колись жили,
Мед-вино кружляли
Та на зібрання ходили,
В долоні плескали.
Все плескали у долоні:
— Ми діждались таки волі,
А то було горе нам,
Що робили ми панам,
Так робили ми панам,
Що ніколи сісти,
А тепер собі ми робим,

* Див. журнал «Народна творчість та етнографія», 1968, № 2.

Що нічого їсти:
Гей, гей! — що нічого їсти...
Ну, вже в тридцять другім році,
Як його діждали,
Знайшли люди дуже гарну
Страву з гарбузами.
Качанами, гарбузами
Перезимували,
Тридцять третього-весни
Все-таки діждали.

В тридцять третьому году
Іли люди лободу,
Пухли люди із голоду,
Помирали на ходу.

Отощали усі люди,
Падали як мухи:
Кропивою, лободою
Не наповниш брюха.

Гей, гей! — не наповниш брюха...

Хліб качали, вимітали,
Весь народ сумує,
А «великий голова»
Мовби і не чує.

Він укази іздає:

— Продналог давайте,
Де хочете, там беріть,
Хоч з нігтів колушайте.

— Відкіль же ми почерпнем
На ці продналоги,
Хіба виїдем грабувати
При биту дорогу.

Ну, при битій, при дорозі
Із буксиру люду
Багатенько привчилося
До такого труду.

Гей, гей! — до такого труду...

Як наган узяв у руки,
Тоді він багатий —
Чоловіка оголив

Та й пішов проклятий.

А у созі при дорозі
Роздають макуху,
Хочеш жити — йди до созу,
Бо впадеш без духу.

Гей, гей! — бо впадеш без духу...

Пролилися на Україні

Великі сльози,
Як «великий голова»

Гнав народ у сози.

Отаке-то, добрі люди,
Зчинилося лихо —
Побив голод мужиків,
Сидіть в созі тихо.

Гей, гей! — сидіть в созі тихо...

(Записано у Пущі-Водиці 26.XI 1967 р.)

Від сучасників 30-х років були-записані іншими збира-
чами фольклору співанки, які близько нагадують окремі
місця «Думи про голод», як наприклад:

67. В тридцять третьому году
Іли люди лободу,

Пухли-мерли із голоду,
Наче мухи на холоду.

68. Ой у созі при дорозі
Роздають макуху,
Хочеш жити, йди до созу,
Бо впадеш без духу.

Подібне до одного місця «Думи» було записано на
базарі від лірника в селі Локні на Роменщині:

69. В тридцять першому году

Вже пізнали ми біду.

В тридцять другому году

Іли люди лободу.

В тридцять третьому году
Помирають на ходу.

В своїй брошурі «Кобзар Єгор Мовчан» М. Риль-
ський і Ф. Лавров стверджують, що заспів «Послухайте,
добрі люди, від краю до краю» інколи вживався Мов-
чаном, хоч автори і не знали про існування «Думи про
голод». Але коли цей заспів був використаний у «Думі»,—
до чи після створення наведених вище трьох співанок,—
установити не можливо. Отже, чи передували вони «Ду-
мі» і стали одним із її джерел, чи взяті вони з «Думи»
Є. Х. Мовчана, уже не встановити. Але справи це не
мінє. Головне те, що «Дума про голод» була врято-
вана від забуття, вона пережила тривалий час замов-
чування голоду і вчасно, незадовго до смерті кобзаря,
була записана і нині поширюється в пресі.

В 30-х роках М. Т. Рильський дуже хотів, щоб його
шлягер про Сталіна був покладений Єгором Хомичем
на кобзу і виконувався ним на наукових зібраннях, де
виступав сам поет-академік.

Із-за гір та з-за високих
Сизокрил орел летить...

Але, як говорив мені кобзар, не лежала у нього душа
до тієї пісні, надто багато приніс той Сталін горя лю-
дям, і сам співець ледве не загинув від голоду. Поет-
академік наполягав, але кобзар віднікувався, посилаю-
чись то на погану пам'ять, то на брак зрячих, які прочи-

тали б йому текст для запам'ятовування. Так і не заспівав ту пісню про Сталіна, але виконував по людях свою «Думу про голод», в якій гостро викривав політику «великого голови», який призвів народ України до трагічного голодомору. І уявити таке собі важко: могутній поет-академік і убогий незрячий кобзар, яким намагався опікуватись Рильський, не зійшлися у поглядах на великого інквізитора. Були такі люди на Україні, які дійсно захищали народ, і ні на крихту не поступилися своєю совістю і правдою.

В Книзі-меморіалі «33-й: Голод» приведено два записи пісень того часу від незрячих співців на базарі. Певно, ці пісні взяті з літературних джерел, але вже те, що їх виконували ті народні співці, надає їм фольклорного характеру.

70. Ой не квітни, весно,
Мій народ в кайданах,
Серце його в ранах,
А життя в туманах...

71. Я сьогодні щось дуже сумую,
Про ту волю козацьку згадав,
І про славу — її не забуду,
Що колись я, мов сокіл, літав.

Боронив свою рідну країну,
Не боявся лихих я татар,
Тоді слава про мене гриміла
І не смів нас чіпати яничар.

А тепер все пройшло, все минуло,
Чорна хмара кругом облягла
І на горі синам України
Лиха доля у гості прийшла.

Забирають дітей України,
Засилають в далекий Сибір,
Щоб не чули, як плаче Вкраїна,
І не сміли вертатись відтіль...

Потім лірник виконав співанку про голод (№ 68), і, як засвідчив записувач, на базарі підійшли до лірника двоє в цивільному і забрали співака.

— Може, нагодують,— співчутливо сказала якась жінка.

— Шльопнуть,— почулося з натовпу («33-й: Голод», с. 510).

Трагічну картину змальовує вірш, написаний в час голодомору:

72. У полі висохла криниці.
Ніхто не сів, не орав,
Голодний рік, мов чорна птниця,
Над краєм змореним літав.

Тоді і люди, і природа були виснажені і зморені...

VI. ТРАВЕСТІЇ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПІСЕНЬ

Народ на свій лад, більш зрозуміло і відповідно до обставин свого життя переробив більшовицькі революційні пісні, пристосовуючи їх до голодної дійсності. Почали з «Інтернаціоналу» (навряд чи Ежен Потье передбачав такий варіант):

73. Повстаньте, гнані та голодні,
Беріть кочерги й рогачі.
Женіть «буксир» із України —
Не переводив би харчі.

Приспів:

Чуеш, кури забрало,
Ще й по півня прийшло,
У коморі пошукало,
А півня не знайшло.
74. Ми сміло в бій підем
За суп з картошкою
І куркулів поб'єм
Столовою ложкою

75. Вийшли ми всі із народу —
Хліб відібрали у нас,
Ось вам Союз і свобода,
Ось вона, сталінська власть!

У всім відомій «Варшав'янці» є слова: «В царство свободи дорогу Грудью проложим себе».

Але в іншій травестії дорогу прокладали в царство голоду. В цій співанці вперше і востаннє згадується Карл Маркс:

76. Вийшли ми всі із народу —
Голод зробили у нас,
Нам таке царство свободи
Дав бородатий Карл Маркс.

VII. ПРИСЛІВ'Я. ПРИКАЗКИ. ПРИМОВКИ

77. Всюди плачі, всюди крики — селян учать, як їм жити.

78. Ріж, коли, а до созу не веди!

79. Ти хоч плач, хоч ридай, а заяву в соз подай.

80. Сталін хліба захотів та й придумав куркулів.
81. Ріж та їж, бо у созі не дадуть.
82. Власної землі не мати — по світу блукати.
83. Без хазяйства жити — вовком вити.
84. Без хазяйства жити — на великий шлях ходити.
85. Селянин без землі, як пес без господаря.
86. Селянин без землі, як птах без крил.
87. Гуртове — чортове.
88. Ех, Іване, Іване, — життя твоє погане:
89. В гурті жити — добре батька бити (переспів слів агітатора).
90. До своєї землі виходити на зорі.
91. Буксир ходить попід хати, щоб у людей хліб забрати.
92. Буксир хліб весь забирає: хай люд з голоду вмирає.
93. Ой буксир, буксир, буксире, — ти погнав з мішком по миру.
94. Буксир добре старається — мужик під тинном валяється.
95. Своєї землі не мати — по світу блукати.
96. Хто Сталіна слухає — той потилицю чуває.
97. Вповноважений добре жартує: пістолетом помагає, потім оштрафує, що й зерно останнє віднесеш.
98. Буксир працює — селянин старцює.
99. Буксир шупами штурхає — до зернини забирає.
100. Чого накинувся, як уповноважений на селянина.
101. Сталін землю відібрав, наче руки відірвав.
102. Після ленінського непу залишилися ми без степену.
103. Устань, Ленін, подивися, ми без хліба лишилися.
104. Бережись, бабо, буксир іде, вповноважений веде.
105. Нема хліба, нема сала: контракція забрала.
106. Нема хліба, нема сала — така тепер власть настала.
107. Як тільки ступа гупне, Сталін контракцією стукне.
108. Як хохол у ступу б'є, вождю спати не дає.
109. В нас б'є ступа, аж в Москві гупа.
110. Голод людей їсть.
111. Мама плечика пекла, як полова в нас була, — тепер і їх нема.
112. Соломи в ступі натовчи і плечиків напечи, то буде що їсти.
113. Лободи накришила, соломи натовкла і плечики спекла — от їжа отака.
114. Люди не свині, все поїдять.
115. Ми тепер усі у созі, то й плачемо на порозі.
116. Куди ідеш, Миколо? — Не знаю, бригадир знає.
117. Ой за тії колоски відбула я Соловки.

118. Не збирайте колоски, бо підете в Соловки.
119. Як мав своєї землі шматок, був дорогий кожний колосок.
120. Маю трудоднів п'ятсот, та нема що класти в рот.
121. Ох і хитрі нині дні: комусь хліб, тобі трудодні.
122. Трудоднів я маю густо, та в коморі в мене пусто.
123. Ми при непі дружно жили — нині дружбу розвадили.
124. Жив при непі як людина, а у созі — як тварина.
125. Наша більшовицька весна і голодна, і пісна.
126. Їж борщ з грибами, а язик тримай за зубами.
127. Мовчи, Лука, менше гріха.
128. Нині таке життя маєм: ліг у світлиці, а встав у темниці.
129. Як стали робить на трудодні, настали чорні дні.
130. У колгоспі добре жить — один робить, сім лежить.
131. В тридцять третьому году люди мерли на ходу.
132. Кулак у нас той, хто на кулаку спить.
133. В созі їсти усі просять, та не всі у полі косять.
134. А у созі добре жить — десять робить, сто лежить.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК ДЖЕРЕЛ

1. *Криворучко Іван Михайлович*, с. Кам'яний Брід на Житомирщині.
2. *Свистельник Павло Григорович*, 1912 р.н., м. Остер на Чернігівщині.
3. *Баташан Іван Гаврилович*, с. Лиса Гора на Миколаївщині.
4. *Сиченко Петро Панасович*, с. Ясногородка на Київщині.
5. *Бугаєнко Яків Ничипорович*, 1902 р. н., с. Розумівка на Кіровоградщині. (Запис Пахаренка В.).
6. *Кішик Максим Якович*, 1900 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
7. Там же.
8. *Яковенко Захар Михайлович*, с. Орлівка на Вінниччині.
9. Там же.
10. *Матена Юрко Васильович*, 1919 р.н., на Полтавщині.
11. *Кішик Максим Якович*, 1900 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
12. *Піший Микола Якович*, 1924 р.н., с. Красне на Київщині.
13. *Кальник Іван Леонтійович*, 1920 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
14. *Куріпта Сергій Григорович*, 1918 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
15. Там же.
16. *Баташан Іван Гаврилович*, с. Лиса Гора на Миколаївщині.
17. Там же.
18. Там же.
19. *Кальник Іван Леонтійович*, 1920 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
20. *Єрмоленко Ганна Кузьмівна*, 1903 р.н., с. Ліски на Чернігівщині.
21. *Баташан Іван Гаврилович*, с. Лиса Гора на Миколаївщині.
22. *Божик Максим Петрович*, 1921 р.н., с. Криштопівка на Хмельниччині.
23. *Ткачук Лукія Матвіївна*, 1921 р.н., с. Скала на Вінниччині.
24. *Мицик Ярина Петрівна*, 1918 р.н., с. Вишнопіль на Вінниччині. (Запис Пахаренка В.).
26. *Задворний Володимир Федорович*, 1919 р.н., с. Купіль на Хмельниччині.
27. *Шульга Іван Гаврилович*, 1921 р. н., с. Верещаки на Черкащині.
28. *Горобець Іван Денисович*, 1897 р. н., хутір Удовиний на Чернігівщині. (Запис Пахаренка В.).
29. *Баташан Іван Гаврилович*, с. Лиса Гора на Миколаївщині.
30. Там же.
31. *Івасюк Іван Митрофанович*, 1926 р. н., с. Степанівка на Черкащині.
32. *Шульга Іван Гаврилович*, 1921 р.н., с. Верещаки на Черкащині.
33. *Губенко Григорій Захарович*, 1908 р.н., на Донеччині.
34. *Баташан Іван Гаврилович*, с. Лиса Гора на Миколаївщині.
35. Там же.
36. Там же.
37. *Перцюк Тимофій Андрійович*, 1910 р.н., с. Диканька на Полтавщині.

38. *Сахно Феодосій Іванович*, 1918 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
39. *Мицик Ярина Петрівна*, 1918 р.н., с. Вишнопіль на Черкащині.
40. *Тарагушенко Стефан Андрійович*, 1889 р.н., м. Лебедин на Сумщині.
41. *Москівець Микола Онисифорович*, 1906 р.н., на Полтавщині.
42. *Панасенко Ганна Свиридівна*, 1902 р.н., с. Суботів на Черкащині. (Запис Пахаренка В.).
43. *Бугаєнко Яків Ничипорович*, 1902 р.н., с. Розумівка на Кіровоградщині. (Запис Пахаренка В.).
44. *Скублевський Микола Юхимович*, 1926 р.н., на Вінниччині.
45. *Костюк Володимир Миколайович*, 1926 р.н., на Вінниччині.
46. Там же.
47. *Журба Кузьма Іванович*, 1917 р.н., на Чернігівщині.
48. *Петренко Микола Євгенович*, 1925 р. н., м. Лохвиця на Полтавщині.
49. *Шаталов Єфрем Семенович*, 1919 р. н., хутір Приморський на Кубані.
50. Там же.
51. *Кучер Гафія Євменівна*, 1929 р. н., с. Суботів на Черкащині. (Запис Пахаренка В.).
52. *Матена Юрко Васильович*, 1919 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
53. *Адамцевич Євген Олександрович*, кобзар, 1904 р. н., на Сумщині.
54. *Матеїнов Валентин Григорович*, 1925 р.н., с.м.т. Жванчик на Хмельниччині.
55. *Івасюк Іван Митрофанович*, 1926 р.н., с. Степківка на Черкащині.
56. *Литвин Ганна Мефодіївна*, 1925 р. н., с. Чапаєвка на Київщині.
57. *Баташан Іван Гаврилович*, с. Лиса Гора на Миколаївщині.
58. Там же.
59. *Сахно Феодосій Іванович*, 1918 р.н., с.м.т. Сміле на Сумщині.
60. *Запішний Василь Іванович*, с. Диканька на Полтавщині.
61. Там же.
62. *Мороз Петро Іванович*, 1930 р.н., с. Параскївка на Полтавщині.
63. *Супрун Устим Якович*, 1930 р.н., на Сумщині.
64. *Кравченко Панас Юхимович*, 1892 р.н., с. Полуднівка на Чернігівщині. (Запис Пахаренка В.).
65. *Кухар Микола Андрійович*, 1917 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
66. *Мовчан Єгор Хомич*, 1898 р. н., с. Велика Писарівка на Сумщині.
67. Запис В. Пахаренка на Черкащині.
68. Там же.
69. *Сім'я Григорій Федорович*, 1917 р.н., с. Локня на Сумщині.
70. *Логвиненко Іван Михайлович*, 1922 р.н., с. Ольшаниця на Київщині.
71. *Литвин Ганна Мефодіївна*, 1925 р.н., с. Чапаєвка на Київщині.
72. *Сердюк Віктор Дмитрович*, 1920 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
73. *Гарашенко Григорій Романович*, 1895 р.н., хутір Шапорщина на Полтавщині.
74. *Пальчик Микола Федорович*, 1920 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
75. *Ільченко Іван Миколайович*, 1921 р. н., с. Половецьке на Черкащині.
76. *Попенко Федір Мусійович*, 1915 р.н., с. Диканька на Полтавщині.
- 77 — 131. *Баташан Іван Гаврилович*, с. Лиса Гора на Миколаївщині.
- 132 — 134. *Мицик Ярича Петрівна*, 1918 р.н., с. Вишнопіль на Черкащині. (Запис Пахаренка В.).

ПІСЛЯМОВА

Поза всяким сумнівом, що фольклорні твори у нас асоціюються з тими піснями, в яких відбито народне світосприймання, мораль та естетичні вподобання, що формувалися віками. Вони нас чарують ширістю почуттів, високою поетичністю, філософічною заглибленістю, правдивим відтворенням історичного буття українського народу... Фольклорні твори — це для нас щось відфільтроване, узагальнене, відстоiane і водночас збагачене нашаруваннями різних епох, сплетінням різних мотивів.

З усього масиву народних пісенних творів можна було б виокремити і соціально-побутові пісні, що також перебували у взаємодії з усіма іншими жанрами та видами народної пісенності. Але я не знаю, до якого жанру віднести те, що у моїй власній свідомості асоціюється лишень з одним: жорстокою дійсністю, в якій перебував весь наш люд. Можна було б пригадати все те, що зберегла моя дитяча пам'ять до найменших подробиць: як ми недоїдали, як збирали мерзлі буряки в полі, розривали мишачі гнізда, аби добути зернятко дрібку, як вигрібали пророщений горох з засіяної ниви, як з полотняними торбами в червоних галстуках крокували на колишньому цвинтарі, як нас за домальовані бороди вождем пролетаріату виганяли з школи і відправляли на переучку до ФЗУ, як за викричану на весіллі пісеньку: «Сталін — Ленін — Ворошилов, щоб вас було подушило...» судили дядька Каника, як... Тих «як» не зраховати. Бо то моє дитинство, то мої подиви, обурення, затаювання, приниження, то моє повсякдення, мій досвід. Та хіба ж тільки мій? Ні, це досвід усіх трьох, а то й чотирьох поколінь, бо голодівка 47 року була немовби продовженням голоду 33 року... Це суцільна смуга народнищення — спланований геноцид, покликаний звести нанівець усе українство... Порятунку не було... Снаги до боротьби — також: всі резерви вичерпані, зосталась одна криївка — слово. І не просто слово а слово пісенне. Хто за такої екзистенції міг вистояти? І коли звинувачують українців у покірливості, в угодивстві, в холуйстві, я кажу: це неправда... Бо смертю смерть долали, долали її сміхом, іронією, мелосом. Співали коломийки, танцюючи на битому склі, на розгребеному жаровинні, на розпеченому залізі...

Є гучне геройство, показне, бо чиниться на людях воно, а є геройство інше — зумовлене розумінням своєї правоти, поцінуванням істини, а вона людину завше вивищує.

Я переконаний, що цих коломийок ніколи вже співати не будуть, хіба що в театрах, але ця трагііронічна нота ніколи не вщухатиме

в просторів: вона вібруватиме доти, доки існуватиме загроза нового поневолення нашого народу з усіма відповідними наслідками: голодоморами, переселеннями, каторгами, розстрілами, Сибірами, вошами, тифами, сухотами... О ні, я не годен зробити повний перелік того, що супроводжує неволю цілого народу. Можливо, читач цей перелік зробить сам, ознайомившись з унікальним виданням. І зрозуміє, що волі народу альтернативи не буває.

Павло МОВЧАН

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. «33-й: Голод». Народна Книга-меморіал. К., Рад. письменник, 1991.
2. Мовчан Є. Дума про голод. «Наше слово», Варшава, 2 квітня 1989.
3. Пахаренко В. «Слово, що здолало смерть», журнал «Народна творчість та етнографія», № 6, 1991.
4. Охріменко П. «Дума про голод», «Могила скорботи». «Червоний промінь», 8 грудня 1990.
5. Заброварний С. «Вертає правда про голодомор», «Наше слово», Варшава, 1 січня 1991.
6. Литвин М. «Не вмре, не загине», журнал «Соціалістична культура», №№ 4—5, 1990.
7. Бугаєвич І. «Кобзарська дума про голод», журнал «Народна творчість та етнографія», № 4, 1990.

ЗМІСТ

Дожилася Україна... Ігор Бугаєвич	3
I. Розкуркулення	7
II. Праця в перших созах-колгоспах	8
III. Картини голоду	10
IV. Антипартійний фольклор	12
V. Кобзарські та ліричні твори	16
VI. Трагедії революційних пісень	21
VII. Прислів'я. Приказки. Примовки	21
Іменний покажчик джерел	24
VIII. Післямова. Павло Мовчан	26
IX. Список літератури	28

Літературно-художнє видання

ДОЖИЛАСЯ УКРАЇНА...

Народна творчість
часів голодомору і колективізації
на Україні

Упорядник
Бугаєвич Ігор Васильович

Художнє оформлення
В. І. Щетиніної і О. І. Мадяра

В оформленні
використано плакат художників
Л. Ковригіної і А. Колосова

Художній редактор
Л. М. Горошко

Технічний редактор
Н. М. Юшина

Коректор
Н. Ю. Тихоновська

Здано на виробництво 17.11.92.
Підписано до друку 13.02.93.
Формат 84×108^{1/2}. Папір друкарський № 2.
Гарнітура літературна. Друк високий.
1,68 умовн. друк. арк., 2,1 умовн. фарбовідб.
1,44 обл.-вид. арк.

Тираж 15 000 пр. Зам. 0222128
Видавництво «Український письменник».
252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52.

Комбінат друку
видавництва
«Преса України».
252006, Київ 6
вул. Андрі Барбюса, 51/2

Дожилася Україна...: Нар. творчість часів голо-
Д61 домору і колективізації на Україні. Зібр. і проко-
мент. І. Бугаєвич; Післямова П. Мовчана. — К.:
Укр. письменник, 1993.— 29 с.
ISBN 5-333-01195-8

Голокост... Навіть і в той смертельний час український на-
род не згубив притаманних йому гумору, іронії, сарказму: він
сміявся над своїми мучителями, таврував сталінських злочин-
ців гострим словом: «Ні корови, ні свині — тільки Сталін на
стіні. Ще й показує рукою, куди йти за кропивою».

Це унікальне видання містить народні співомовки, приказки
і прислів'я, які збереглися як найправдивіші свідчення про го-
лод 1933 року.

Д 4702640205-004
223-93 БЗ. 24-7-92

ББК 82.3 (4УКР)